

József Attila nyomában

PÉTER LÁSZLÓ VÁLOGATOTT ÍRÁSAIRÓL

Tisztelt szerző, tisztelt főszerkesztő, Hölgyeim és Uraim! Formabontó módon – mintha kritikát írnék, oly módon és megírt recenzióval szeretném megbecsülni Péter László *József Attila nyomában* című kötetét. Mi kötelez erre? Egyrészt az, hogy a szerző már hónapokkal ezelőtt megtisztelt azzal, hogy felkért e feladatra E-mail-en (igen, ne tessenek csodálkozni! A szerző azon hetvenen túli bölcsészek közé tartozik, akik már a kezdetek óta használják a modern technikát), másrészt kötelességemnek is érzem a Modern Magyar Irodalmi Tanszék professzoraként a tanszék doyenjét bemutatni, ugyanis Péter László a rehabilitációja után tanszékünkre kerülve Bevezetés az irodalomtudományba címen textológiai kérdésekről tartott előadásorozatot s mi, fiatalok (ma már sajnos, felettünk is eljárt az idő), mint az itt ülő Ötvös Péter tanár úr és jómagam, ott ültünk az Auditórium Maximum legfelső sorában, hogy az előadást követő szemináriumainkra készülve figyeljünk. Később úgy hozta a sors, hogy – úgy-

aki egészen más szemléletet képviselt, mint én, mégis tudtunk együtt dolgozni. Amikor könyvének korrekktúrása a kezembe került, meglepődve tapasztaltam, hogy mégis nagyon sok közös lehet bennünk, ugyanis a hetven éves Tamás Attilát (aki tanszékvezető elődöm volt) köszöntő, a Tiszatájban a napokban megjelent, de Görömbei Andrásnak az *In honorem Tamás Attila* című kötetben már tavaly leadott tanulmányom alcímeként magam is ezt írtam: *József Attila nyomában*. A miskolci József Attila Újraolvasó Konferencia anyagát közlő kötetbe Péter László most megjelent könyve után már nem adhatom többé e címet. A félreértések elkerülése végett ezt a legkevésbé sem bánom, sőt őszintén örülök az ilyen találkozásoknak!

Tekintettel arra, hogy Péter Lászlót itt senkinek sem kell bemutatnom, hiszen ismerjük Szeged díszpolgáraként és kitüntetettjeként, a „szerette város” egyik legjobb történetírójaként, világszerte pedig az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* főszerkesztőjeként, éppen ezért engedjék meg, hogy – további formabontásként először ne az új könyvről szóljak, hanem hadd mondjak két történetet, amelyek, úgy hiszem, jellemzik a szerzőt. Az első arról szól, hogyan ismertem meg Péter László professzort. Ezezerkilencszázhetvenkilencet írtunk, készültünk az egy évvel későbbi József Attila-évfordulóra: mesterem, Ilia Mihály arra kért, keressem fel Péter Lászlót a Somogyi-könyvtárban, akkor még ott dolgozott, mert mint a Somogyi-könyvtári Műhely szerkesztőjének, szükségem lenne írásra. Elmentem Péter László

mond – „főnöke” lettem Péter Lászlónak,

Argumentum Kiadó
Budapest, 2000
356 oldal, 1200,- Ft

dolgozószobájába. Sok mindent tudtam már róla, mégis zavarban voltam, azt ugyan tudtam, mit ajánlhatok fel, de megelőzött: – Van-e valami a tarsolyodban? – hangzott a kérdés. – Igen, Laci Bátyám – mondtam, egy verselemzés, de még nincs készen. Verselemzés? – Hát, olyannak is kell lennie, de én arra gondoltam, hogy esetleg dedikáció, szövegváltozat vagy valami hasonló. – Az nincs – válaszoltam, de tessék elhinni, érdekes lehet ez is és elmondtam, mit gondolok a *Zöld napsütés hintált...* kezdetű versről. Nem győztem meg, azt láttam, mégis azt mondta, írj meg, majd meglátjuk! A vers maga így szólt:

*Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül, vígan, nagy messzi beusztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekeve ringtam ott, behunyva két*

[szemem.

*Én nem tudom, hogyan, mi volt. A locska őselem,
a víz kihült és nagy hideg zuhant rám birtelen.
Szivemből rémület szökellt, mint bokorból a vad,
kiáltottam vón s keserűn szájon vágott a hab.*

*A hátam mögött szüntelen valami ordított.
Izonyúbb volt, mint óriási tarajos gyíkok
csordája, az a tenger ott s én küzdöttem vele,
elfeledtem, hogy mit sem ér az ember élete.*

Usztam vagy usztam volna, ám úgy értem partot

[ott,

hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott

A versről – röviden szólva – azt állapítottam meg, hogy még a gyerekkorinál is korábbi időszakot idéz meg s nem más, mint a lehetetlen megfogalmazása; egy olyan állapot leírása, melyről az akkor még csupán ösztönlényként élő ember nem tud semmit, s ez – még a születés pillanatát is megelőző, az anyaméhbeli állapot. Péter Lászlót nem igazán érintette meg az értelmezés, érdekelni akkor kezdte csak a dolog, amikor azon töprengtem a szöveget

formálva, hogy mikor születhetett a vers, így ugyanis már szöveg volt, olyan megírt-megformált valami, aminek léteznek megfogható adatai, textus, amelynek van – ha van – kezdete, vége, vannak változatai, rájuk lehet kérdezni, rá is kérdezett s ekkor néztem utána az eredeti fogalmazványnak, a megírás körülményeinek, a változatoknak. Így sikerült megállapítanom: abban, hogy e vers sorait sokáig egy tengerparti fürdés emléké felidézéseként értelmezték, a költő barátja – egyúttal első „monográfusa”: Németh Andor játszott nagy szerepet, ugyanis amikor – 1938-ban – közölte a verset, ő adott neki címet: *Tengeri fürdő*. De bizonyára zavarta, hogy a vers nem kerek, nem lezárt írásmű, hogy negyedik szakasza csonka, ezért az utolsó két sor híján közölte csak a verset az általa szerkesztett kötet *Forgácsok József Attila kézírathagyatékából* című részében. A Bálint György szerkesztette kötetben is e cím alatt találjuk meg a verset. Bálint György megszerethette a költő e művét, mert bár a *Töredékek* részben közli, de ott épp ez az első szöveg.

Töredék a vers, avagy sem? – tettem fel a kérdést s innentől kezdve már valóban érdekelte Péter Lászlót is a dolog, hiszen immár textológiai problémával álltunk szembe s ezért is történt, hogy nem csak közölte az elemzést az 1980. évi ünnepi számban a főszerkesztő, de magam is tovább dolgoztam az elemzésen és hat évvel később, Péter Lászlót hatvanadik születésnapján az úgynevezett születésnap versekről szóló előadásommal, később tanulmányommal köszöntöttem. Ebben már próbáltam választ adni arra is, miért fontos, az egész vers értelmezésére kiható kérdés az, hogy a szöveg töredék-e avagy sem. Németh Andor, Bálint György és Kardos László is töredéknek, befejezetlennek tarthatta, hiszen mindhárman elhagyták az utolsó két sort. S tegyük hozzá, az utolsó, csonka versszak nélkül valóban elképzelhető, hogy egy tengeri fürdő

emlékének felidézését olvassuk. A vershez azonban szervesen hozzátartozik e két sor, s ezzel együtt sem töredék e mű, „csonkasága” ellenére sem az. Nem töredék ez, hanem egy nyitott vers. A hiányzó két sor „jelentése” éppen hiányában fogható meg. Értelmezésem szerint a vers 13-14. sora s az utolsó szó, a *kidobott* a megszületés pillanatáról, az ezt követő két sornyi hiátus pedig a megkezdődött életéről „tudósít”. A költő gondolkodása megfordít mindent: „képben objektíválja” az elképzeltelent, a magzat sejtéseit és reakcióit a születést megelőző stádiumban és a megszületés pillanatában, ugyanakkor elhallgat a költő, a „csöndbe tér” a vers a „magára ismerés” pillanatát követően, az elmondhatót – az életet – már föl sem villantva, sejtetve csak a két sornyi úrral. Ez a versvégi csönd a kimondott szónál is beszédesebb, a kimondhatónál mélyebb pesszimizmust sugall.

Ugyanaz a keserű, önmardosó gúny olvasható ki e versből, ugyanaz a groteszk látásmód érezhető benne, mint amelynek a 32 évvel ezelőtt kezdetű prózai írásában lehetünk tanúi: „32 évvel ezelőtt – a fegyintézet nyilvánartató könyvei szerint pontosan, 1905. április 11-én este 9 órakor – lázadás, kémkedés, rám bízott titkok elárulása, szeméremérsítés, közveszélyes munkakerülés, állandó botrányokozás, beteges hazudozás miatt örökös dolgházi fenyítésre ítélték, kilenc hónapig tartó vizsgálati fogság után, elutasítva kegyelmi kérvényemet, átutaltak a javíthatatlan bűnözők világába. A nyomozás eredménytelenségét a hatósági közegek kínvallatási adataival palástolták s a kínvallatás, mondhatom, egy örökkévalóságig tartott. Hiába hangoztattam ártatlanságomat, a bíróság a nyomozati jelentést s a kikényszerített beismerő vallomást fogadta el az ítélet alapjául ...” E prózai önvallomás teljes szövegét idéztem, s meggyőződésem, hogy szintén a születés pillanatáról s az azt megelőző időszakról ad hírt a felnőtt visszavetített keserűségével, akárcsak a

[Zöld napsütés hintált...] sorai. S a prózai szöveget záró három pont is ugyanazt a hiátust, az élet folyamatát hivatott keserű-groteszk módon jelezni, mint a vers zárószakaszának csonkasága. A 32 évvel ezelőtt József Attila életének utolsó esztendejében, 1937-ben íródott, születésnapját „ünnepelhette” vele, akár a *Születésnapomra* című versével vagy a középkori Mária-himnuszok hangjára emlékeztető talán legszebb anyaversével, az *Édesanyám, egyetlen drága* kezdetével:

*Édesanyám, egyetlen drága,
te szüzesség kinyílt virága,
önnön fájdalom boldogsága.*

*Istent alkotok (szívem szenved),
hogy élhess, hogy teremtsen mennyet,
hogy jó legyek s utánad menjek!*

Értelmezésem szerint – s ezt már fontosnak minősítette Péter László is – a [Zöld napsütés hintált...] is ekkor íródhattott, tartalmi elemei, motívumai valószínűsítik, hogy egyike az 1937. április 11-i gyötrelmes születésnap dokumentumoknak s mindehhez hadd tegyem hozzá: hogy e késői versekben mennyire kozmikus, transzcendenssé válik az anya képzete, azt mindennél jobban megerősíti az a tény, amelyre éppen Péter László új József Attila-könyvének ötletadó felelős szerkesztője: Láng József hívta fel a figyelmet még 1962-ben az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, hogy 1936 januárjában, februárjában és márciusában egy-egy József Attila-verset közölt az *Ünnep* című képes irodalmi folyóirat, köztük a *Mama* címűt is. Az újraközlésben nem is annyira az apróbb interpunkciós szövegeltérések a lényegesek (bár a textológusnak ezek is rendkívül fontosak), hanem az, hogy új címet is ad korábbi versének a költő, s az új cím így hangzik: *Mennybemenetel*.

A másik történet rövidebb: a véletlen úgy hozta, hogy amikor – 1983-ban elkészültem kandidátusi értekezéssel,

úgynevezett szakmai vizsgát is kellett tennem, ugyanis még nem töltöttem el a minimális tíz évet a felsőoktatásban. Kijelölték a bizottságot, amelynek Németh G. Béla volt az elnöke, tagjai pedig Kiss Ferenc és Péter László. Sokat töprengtem, hogyan is lehet tanulni egy ilyen vizsgára, végül úgy döntöttem: a bizottság tagjainak munkáiból készülök fel. Gondot igazából Péter László jelentett, ugyanis rengeteget írt. A József Attilára vonatkozó tanulmányait, könyvbírálatait olvastam el. Péter László igazi vizsgáztatóként működött, ugyanis az első kérdése így hangzott: – Mivel utazott József Attila Bécsbe? – Hájóval – válaszoltam. – Helyes – mondta Péter László s azonnal továbbkérdezett: – Ki várta a hajóállomáson? Ezt is tudtam, de kíváncsi volt az illető eredeti nevére is és arra is, hol, milyen neveken publikált Szegeden. Nos, ez a ténytisztelet, az aprófilológia fontosságának hangsúlyozása is hozzátartozik Péter László portréjához s a két történet talán azt is jelzi, mit várhatunk a *József Attila nyomában* című gyűjteményes kötettől.

Úgy gondolom, Láng Józsefnek igaza volt, amikor az az ötlete támadt, hogy Péter László József Attila-tanulmányai megértek arra, hogy kötetben jelenjenek meg. Azt hiszem, már jóval korábban is szükség lett volna e kötetre, hiszen tulajdonképpen a József Attila-kutatás szinte teljes keresztmetszetét adta volna, illetve adja ma is. A „szokatlanul” szűkszavú utószóban csak annyit árul el a szerző magáról, hogy hogyan került kapcsolatba a József Attila-filológiával. E néhány sorból is kiderül azonban máris valami, mégpedig az, hogy a szerző megbántottként s dühökkel élte le eddigi életét: megtudjuk, hogy 1947-ben nyelvjárásból doktorált s a nyelvészeti tanszéken Klemm Antal – úgymond – „hadsegéde” volt, míg titoizmus vádjával ki nem rúgták 1950 elején. Ezt követően Ortutay Gyula kinevezte a karcagi múzeum – ahogy Péter

László írja – „konflis igazgatójává”. Zárójelben meg is magyarázza, mit jelentett ez: „Az egyszemélyes múzeumot hívtuk így. Legföljebb egy hivatalsegéd volt még benne.” Elmondja, hogy ott lett néprajzkutatóvá, Makón pedig irodalomtörténésszé. Ekkor, tehát 1952-ben kezdett József Attilával foglalkozni, kutatta a költő kéziratait, kötetait, képeit, emlékeit. A kötet jól mutatja, hogy Péter Lászlót 1954 óta folyamatosan foglalkoztatja a József Attila-kérdés. A több, mint három és fél-száz oldalas kötetbe a túlzottan filológiai jellegű, illetve terjedelmes írásait nem is helyezte el, pedig például a *József Attila-textológia* című munkája nem csak a költői életmű szempontjából volt mintaadó, hanem általában a kritikai kiadások szabályozása miatt is.

A kötetet még nem láttam, néhány nappal ezelőtt a korrektúráját kaptam meg, így tulajdonképpen csak az első benyomásaimat, impresszióimat tudom megfogalmazni. Péter László most is precíz, mint mindig, nem ő lenne a szerző, ha nem lenne például a kötetnek névmutatója amikor (*Deformáció és (de)mitológizáció* című legutóbbi könyvemet dedikáltam neki, az első kérdése ez volt: – Miért nincs név- és tárgymutató? – Spórolásból – válaszoltam. Ezen nem lehet spórolni – közölte megfellebezhetetlenül és valljuk be, igaza volt). Ugyanígy fontosnak vélte és joggal kronológiai rendben közölni könyvében írásait, kivételt csak az *Előszó helyett* című írása képez, amely 1993. április 15-én hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeumban Kiss Ferenc József Attila barátoknak, ismerősöknek dedikált könyvei, kéziratok című kiállításának megnyitójaként. Az írás valóban Péter László József Attilára vonatkozó ars poeticája is lehetne, ugyanis nem csak a költőről vall, hanem önmagáról is, a világhoz való viszonyáról is, amikor például így ír: „Nem kerülhető meg [...] életművének időszerűsége. Nem tetszik nekem, ha olyanok,

akik korábban megtagadták, sőt támadták Bibó Istvánt, Erdei Ferencet, Illyés Gyulát, Németh Lászlót, most az ő köpenyükbe kapaszkodva folytatják utóvédharcaikat. [...] József Attila is keresztülment a század nagy válságain, tetézve mindezeket egyéni alkatának kivédhetetlen tehertétéleivel. Költészetében ezekkel vívódott, *a termelési erőkkkel odakint, az ösztönökkel bensejében*, s hogy mindkettővel szemben alulmaradt, »költőnknek és korának« egyaránt tragédiája.” Azzal, hogy a kötet a kronológiát követi, megfosztja magát a ciklusba rendezés lehetőségétől, de helyette a József Attila-kutatás egy sajátos keresztmetszetét adja. A ciklusba rendezés is megvalósítható lett volna, ugyanis tematikai szempontból többféleképpen is csoportosítható lehetne a számos írás, Péter László ugyanis – hogy csak néhány látópontot említsek – írt kapcsolattörténeti tanulmányt például kedves költője: Juhász Gyula, azután Pintér Jenő, Sík Sándor, Németh László, Makai Ödön, H. Kovács Mihály és a költő nexusáról, találkozásairól, egymásra hatásukról, felhívja a figyelmet fontos helytörténeti adalékokra, megszólal benne a néprajzkutató és ír az költő és a népköltészet kapcsolatáról és nem kevésbé lényeges, amire már utaltam is, hogy a József Attila-kutatás közel öt évtizedét is prezentálja azzal, hogy kronológiai rendben újraközi a József Attila-monográfiákról, tanulmánykötetekről szóló – nem egyszer tanulmányértékű – bírálatait: írt ugyanis Révai József tanulmányairól, Forgács László esztétikatörténeti kötetéről, Bóka László, Fábíán Dániel, M. Pásztor József, Vágó Márta, Török Gábor könyvéről, Szabolcsi Miklós monográfiájának második kötetéről és minden alkalommal korrekten, úgy, hogy rá jellemző módon, az apró hibák sem kerültek el a figyelmét, különösen érvényes ez azokra az írásokra, amelyek a mindenkori kritikai kiadás részletes bemutatását-bírálatát

szolgálják, mint például a Szabolcsi Miklós szerkesztette harmadik kötetről szóló vagy a rendkívül szellemes című *Stollwerk*, amely a Stoll Béla szerkesztette munkát szemlézi. Bemutat ismeretlen verssorokat, hiteles történetét adja néhány dedikációnak, megidéz korabeli élethelyzeteket, ez utóbbit azért hangsúlyozom, mert Péter László azon kevesek közé tartozik, akit a költő-író-irodalmár mindennapi élete is érdekli. Ezekben az írásokban mutatkozik meg leginkább, hogyan ötvöződik Péter Lászlóban a néprajztudós, az irodalomtörténész, a textológus, a filológus, a helytörténész, a művelődéstörténész. Ha valamit észrevételezhetek, akkor az az, hogy az írások nélkülözik a poétikum, az esztétikum iránti affinitást, azaz a szerző ritkán vállalkozik szöveginterpretációra, de azt is mondhatnám, ezt a feladatot – mint tőle idegenebbnek látszót – mintegy másokra hagyja, bár a kötet harmadik harmadában szép esszéket (az essay eredeti értelmében: szép kísérleteket) olvashatunk a költő olyan sorainak „megfejtéséről”, mint „Szétveret falut és tanyát...” vagy „Holott a sírt, hol nyugszik atyja, kellene megbotoznia”. Ha valamit mégis sajnálhatok, az az, hogy a szerző miközben küzd – úgy mond – József Attiláért, József Attila igazáért, egyúttal a saját „gályapadjának” módozatait is megéli és eközben – olvasatom szerint – „túlpolitizálja”, helyenként túldimenzionálja nem csak saját létérzéseit, de a költői szövegeket is, pedig valójában igenis tud nem csak sértett-sértődött, de érzékeny is lenni s ilyenkor a kontempláció megvilágosító erejével tud megszólalni: olyan szép tanulmányokban, mint amilyen a *Hazám* egy versszakához írt értelmezése vagy *A szellem és a szerelem* című szintézis-jellegű dolgozata, amelyben nem csak az eredeti, az *Új Dunatáj* főszerkesztője által föltett kérdésre válaszol, hogy melyek József Attila legszebb sorai (e kérdéssel kapcsolatban – mint írja, nem

is tudna választani), hanem felhívja a figyelmet arra, milyen jelentései lehetnek a szellem és a szerelem fogalmaknak, illetve megmutatja magát ismét filológusként is. Utal ugyanis arra is, milyen Babits-utalások (is) állhatnak a fogalmak mögött. Itt írja a következőket: „Eldönthetetlen, mennyire tudatosan élt e szópárossal József Attila: számos Babits-reminiscencia azt valószínűsíti, hogy szándékosan vette át Babits fogalomkettősét. A *Mint különös hírmondó...* először a Pesti Napló 1930. október 12-i számában jelent meg; utána a *Versenyt az esztendőkkel* (1933) című kötetben. József Attila bármelyik helyről ismerhette. A megengesztelődött Babits a kötetét közvetlenül megjelenése után ajánlással („József Attilának szívesen küldi Babits Mihály”) juttatta el ifjú költőtársának. Szántó Judit szerint József Attila Babits verseskötetét állandóan íróasztalán tartotta. Bizonyára gyakran olvasságta is. Bár elgondolkodtató, hogy négy évvel utóbb élt a babitsi szópárral, ismervén kivételes emlékezőképességét, főként versismeretét, nem lehetetlen. Am lehet, hogy nem tudatosan építette versébe a babitsi szavakat, hanem e szavak tudat alatt hatottak rá, s évek múlva saját leleményeként bukkantak föl. Ez volna az érdekebb: ez jelezné a különbözőségek ellenére ható közös gondolkodást.” Íme, eddig a töprengő filológus s nem sokkal később ott találjuk a nem csak József Attila, hanem általában a költészet iránt mindig elfogult, a költőkhöz szeretettel forduló, egyszerre sokat és sokakat olvasó irodalmárt, amikor Péter László végül mégsem akar egészen kitérni az eredeti kérdés elől sem: „Melyek szerintem József Attila legszebb sorai? Ezt ugyanúgy képtelen vagyok eldönteni, mint ahogyan nem tudnék választani költőink közül: kit tartok nagyobbaknak? Vagy az ő verseik közül melyiket tartom legszebbnek. Szememben József Attilának (mint Petőfinék, Aranyának, Adyának, Juhász Gyulának s így to-

vább) számos egyenrangúan szép verse, szép sora van, s ha e sok közül egyet választanék, nyugtalanítana a többi, amelyet mellőztem. A *szellem és a szerelem* is csupán egyike a sok szép sornak, és azért választottam, mert szépsége mellett bölcsesége, az emberi eszményt megfogalmazó filozófiája még inkább rokonszenves nekem. Alkalmas arra, hogy mint József Attilának bevezetőül idézett sok más költői megfogalmazása, a *közös ihletnek*, a nemzeti közgondolkodásnak egyik tartószlopa legyen.” Mindehhez csak annyit tennék hozzá, nekem az ilyen típusú tanulmány, az ilyen kontemplatív és nagyon emberi-olvasói megközelítés a legrokonszenvesebb.

Befejezésül azt tudom mondani, hogy valóban kitűnő ötlet volt – a szerző szavával – „betakarítani” ezeket az írásokat. Ahogy monográfiapótló kalászat eredménye a *Tömörkény világa* és a *Móra műhelyében* című könyv, úgy valóban maradandó tudnivalókat tartalmaz a *József Attila nyomában* című is, amelyet most szeretettel ajánlok minden olvasónak s kívánom, hogy forgassák haszonnal, a szerzőnek: Péter László professzornak pedig kívánok még munkában és kontemplációban gazdag éveket, hosszú életet és jó egészséget!

Szigeti Lajos Sándor

* Elhangzott Péter László könyvének bemutatásán 2000. június 5-én a szegedi városháza dísztermében.